

ŞÂZ

(الشَّاز)

Arap dili kurallarına, yaygın kullanıma, kıyasa aykırı olan kelime ve yapılar için kullanılan bir terim.

Sözlükte “genel kabule ve kurala aykırı olmak” anlamındaki *şezz* (şüzüz) kökünden türeyen *şâzz* Arap filolojisinde az veya çok kullanılmasına bakılmaksızın dil kurallarına yaygın kullanıma ve kıyasa aykırı olan kelime ve yapıları ifade eder; i'lâl kuralına uymayan “قود” (kıyas) kelimesi, ismi tafdil anlamında kullanılan “خَيْر” ve “شَر” kelimeleri (kıyaslıları أَخَيْرٌ ve أَشْرٌ) gibi. Kıyasa muhalif olsun veya olmasın az kullanılan kelimeler ayrı bir grupta değerlendirilerek “nâdir” (çoğulu nevâdir) adını alırken (İbn Cinnî, I, 97); bunların dışındaki kullanımlar *şâz* sayılmıştır. Meselâ bazı şiiirlerde “أَجَلٌ” kelimesinin idgam kuralına aykırı olarak “أَجَلٌ” biçiminde yer alması *şâz*dır (Süyûtî, *el-Müzhir*, I, 187). Kıyasa ve kurala aykırılığın bir kelimenin fesahatini bozup bozmayacağı konusunda dilciler arasında tam bir görüş birliği yoktur. Bunun sebebi Kur'an'da da “سِرِيرٌ” (karyola, divan) çoğulu olarak “سُرُرٌ” kelimesi gibi (el-Hicr 15/47)- genel dil kurallarıyla açıklanamayacak kelimelerin bulunmasıdır. Gerçi Arap filolojisinin kendi sistematiği içinde geliştirdiği, sıklık, işleklik ve kullanım değerlerini ifade eden garîb, zaîf, münker, redî, mezmûm, hûşî, nevâdir, şevârid, metrûk vasıflarıyla anılan ve kaybolmuş, kaybolmaya yüz tutmuş ya da kusurlu kelimeleri mevcuttur. Ancak *şâzz*ın bu sınıflar içinde değerlendirilmesi uygun görülmemiştir (a.g.e., I, 214-225). Bununla birlikte bir kelime veya bir yapının herkesin kabul ettiği dil kuralına aykırı olması halinde Kur'an'da yer aldığı takdirde *şâz* sayılması, fakat böyle bir kelimenin Kur'an dışında bir metinde geçmesi durumunda aykırılık herkesin kabul ettiği bir kuralla ilgili ise memnûn, çoğunluğun birleştiği kurala uymuyorsa *şâz* sayılacağı şeklinde bir ilke benimsenmiştir (Tehânevî, I, 817).

Şâz kıyas ve semâa dayalı olarak üç grupta değerlendirilmiştir. 1. Kıyasa uygun, fakat kullanımda yeri bulunmayan veya nâdir olan yapı ve kelimeler; kıyasen mümkün olduğu halde “يدر، يدع” (terkeder) fiillerinin mâzilerinin kullanılmaması gibi. 2. Dilde kullanılmakla birlikte hiçbir dil kuralına bağlanamayan yapı ve kelimeler; “إِسْتَوْقٌ” (erkek deve dişi gibi oldu), “إِسْتَوْبٌ” (doğru buldu), “أَخْوَصٌ” (hurma ağacı yapraklandı) fiilleri gibi. 3. Teoride ve pratikte karşılığı olmayan veya dilde sadece istisnaî olarak bulunan yapı ve kelimeler. Meselâ i'lâl kuralına göre “masûn, maûd” şeklinde dilde kabul görmüş kelimelerin “masvûn, ma'vûd” biçiminde kullanımları böyledir. Bu kullanımdan hareketle kural çıkarılamayacağı gibi dilde bu şekildeki bir kullanıma seyrek rastlanır (İbn Cinnî, I, 97-100; Süyûtî, *el-Müzhir*, I, 227-230; Münâ İlyas, s. 81-84). Birinci ve ikinci gruba dahil *şâz*lar semâ ile sınırlandırıldığından bunlara kıyas edilerek başka yapı ve kullanımlar üretilemez.

Şâz yapı ve kelimeler özellikle şiiirlerde çok miktarda kullanılmıştır. Basralılar bunları “câiz fi'ş-şî'r” ve “zarûret”, Kûfeliler “câiz” ve “sâiğ fi's-semâ” adıyla anmıştır (M. Hamâse Abdüllatif, s. 113). Zaruretin tanımı ve kapsamı konusunda tam bir mutabakat sağlanamamış, fakat genel olarak zaruretle şiiir, mesel ve secili nesirde dil kurallarına aykırı kullanımlar kastedilmiştir (Abdülkâdir el-Bağdâdî, I, 14; III, 353). Ayrıca zaruretin herhangi bir lehçede karşılığının olması da şart koşulmuştur (İványi, sy. 3-4 [1991], s. 208). Şiiir dışında *şâz* unsurların kullanılıp kullanılmayacağı dilciler tarafından tartışılmıştır. Başta Halîl b. Ahmed ve Sibeveyhi olmak üzere Basralı dilciler bir konuda ekser ve işlek olana kıyası uygun görürken Kûfeli dilci Ali b. Hamza el-Kisâî bazan dilde bir iki misali bulunan kullanım şekillerini onaylamıştır (Abdülfettâh Hasan Ali el-Becce, s. 77). Aynı şekilde Ahfeş el-Evsat semâ ile tesbit edilmeyen, ancak kıyasla mümkün olan şeye cevaz verilebileceğini söylemiştir (Münâ İlyas, s. 109). Bu bağlamda dilde duyulmamış bir şeyi kuralın kapsamına sokmak ve meselâ “جملته يظن” (zannettirdim) yerine “أظننته” demek Ahfeş'e göre kıyasen câizdir (Radî el-Esterâbâdî, I, 84). İbn Cinnî ise şiiirin dışında, dilde karşılığı olmayan bir şeyi sırf kıyasa dayanıp kullanmanın ve dilde bilinçli şekilde *şâz*lar üretmenin uygun sayılmayacağı görüşündedir, çünkü bir usul kaidesi olarak semâ kıyası iptal eder (*el-Haşâ'îs*, I, 124-125, 396). Sibeveyhi

de ceyyid bir vecih varken zaruret ve *şâz*ın temel alınmayacağını, münker ve *şâz*dan kural çıkarılamayacağını söyler (*Kitâbü Sibeveyhi*, I, 294, 398). Dilde kendiliğinden oluşan *şâz*lar ise bir şeyin bir konuda diğerine benzemesi, buna bağlı olarak birincinin hükmünün alması (tedrîcî'l-luga) gerekçesiyle makbul istisnaî kullanımlar sayılmış, fakat dil kurallarının belirlenmesinde bunlara itibar edilmemiştir (İbn Cinnî, I, 347). Meselâ صبوت (âşık oldum, özledim, meylettim) fiiline dayanan ve “صبي” (bebek, çocuk) çoğulu olan “sıbyân” ve “sıbye” kelimelerinin yâ sesli kullanımları kuraldan kaynaklanan bir gereklilik değilse de dilde işlek olduklarından yanlış sayılmamıştır (a.g.e., I, 349). Arap gramerinin her alanında *şâz* kullanımlara rastlamak mümkündür, fakat bunların çoğu sarfla ilgilidir. Meselâ ecvef fiillerin temel kullanım şekliyle ayrılan “حول، عور، صيد” (şası oldu, bir gözü kör oldu, eğri boyun oldu) fiilleri *şâz*dır (Münâ İlyas, s. 81). Kıraat ilminde sıhhat şartlarından en az birini taşımayan kıraate *şâz* kıraat denilmiştir (bk. KIRAAT).

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-'Arab, “şzz” md.; Tehânevî, *Keşşâf*, I, 817; *Kâmus Tercümesi*, II, 89-90; Sibeveyhi, *Kitâbü Sibeveyhi* (nşr. Abdüsselâm M. Hârûn), Kahire 1977, I, 294, 398; İbn Cinnî, *el-Haşâ'îs* (nşr. M. Ali en-Neccâr), Kahire 1952, I, 96-100, 124-125, 347, 349, 396; İbn Fâris, *eş-Şâhibî* (nşr. Mustafa eş-Şüveymî), Beyrut 1382/1963, s. 67-77; Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu's-Şâfiye* (nşr. Muhammed Nûr el-Hasan v.dğr.), Beyrut 1395/1975, I, 84; Süyûtî, *el-İktirâh fi 'ilmi usûli'n-naḥv* (nşr. Ahmed Subhi Furat), İstanbul 1395/1975, s. 29-31; a.mlf., *el-Müzhir* (nşr. M. Ahmed Câdelmevlâ v.dğr.), Kahire, ts. (Dârü İhyâi'l-kütubi'l-Arabiyye), I, 187, 214-240; Abdülkâdir el-Bağdâdî, *Hizânetü'l-edeb*, I, 14; III, 353; Münâ İlyâs, *el-Kıyâs fi'n-naḥv*, Dımaşk 1405/1985, s. 81-84, 109, 174, 179; M. Semîr Necîb el-Lebdî, *Mu'cemü'l-muşta-lahâti'n-naḥviyye ve's-şarfiyye*, Beyrut 1405/1985, s. 113-114; M. Hamâse Abdüllatif, *Luğatü's-şî'r*, Kahire 1996, s. 113; Abdülfettâh Hasan Ali el-Becce, *Zâhîretü'l-kıyâsi'l-ḥaml*, Amman 1419/1998, s. 77, 432-467; İsmail Hakkı Sezer, *Arap Şiiirinde Zarûret*, Konya 2000, s. 12, 16; Ahmed Teymur Paşa, *es-Semâ' ve'l-kıyâs*, Kahire 1421/2001, s. 16-17; Ali Müzhir M. el-Yâsirî, *el-Fikrû'n-naḥvî 'inde'l-'Arab*, Beyrut 1423/2003, s. 223-226; Hadîce el-Hadîsî, “el-İlletü'n-naḥviyye ve medâ zuhûrihâ fi Kitâbi Sibeveyhi”, *Mecelletü Külliyyeti'l-âdâb ve't-terbiye*, sy. 3-4, Küveyt 1973, s. 25-55; Tamas İványi, “Kad yecûz fi'ş-şî'r”, *The Arabist: Budapest Studies in Arabic*, sy. 3-4, Budapest 1991, s. 208; Zülfikar Tüccar, “Kıyas”, *DîA*, XXV, 539-540.

